

Наталія Кондель-Пермінова

кандидат архітектури, завідувач Відділу дизайну й архітектури Інституту проблем сучасного мистецтва НАМ України

Nataliya Kondel-Perminova

Candidate in Architecture, Head of the Department of Design and Architecture of the Modern Art Research Institute of the National Academy of Arts of Ukraine

тел. / tel: +380956111812 e-mail: nnkp@i.ua orcid.org/0000-0001-9512-4783

Культурна спадщина України: Перезавантаження системи збереження

Cultural Heritage of Ukraine: Reloading of Conservation System

Анотація. Проаналізовано вельми критичний сучасний стан системи охорони культурної спадщини в Україні, яка без принципових змін залишилася від радянської доби. Зафіксовано, що внаслідок деструктивних процесів Україна втрачає численні об'єкти культурної спадщини, особливо під час екстенсивної, стихійної забудови в історичних зонах. Обґрунтовано необхідність перезавантаження системи охорони культурної спадщини шляхом створення сучасної дієвої системи збереження національного надбання України у контексті загальносвітових тенденцій. Запропоновано основні засади розбудови нової системи з урахуванням взаємоузгоджених організаційних, процесуальних, законодавчих, фінансових, технологічних аспектів. Наголошується на важливості взаємодії державних, громадських та приватних структур, забезпечених законодавством, гнучкою податковою політикою, прийомами і способами організації діяльності зі збереження надбання на засадах економічного регулювання.

Нова система має бути орієнтована на налагодження процесів взаємодії між всіма стейкхолдерами, які мають різні позиції, відмінні системи цінностей, суперечливі інтереси, задля досягнення балансу зацікавленостей за умов дотримання вимог законодавства України. Підкреслюється актуальність підготовки професійних кадрів та підвищення їхньої кваліфікації, просвіта широких кіл громадян, підвищення рівня обізнаності громадян стосовно значення культурного надбання у суспільному бутті. Підвищення туристичної привабливості культурної спадщини України шляхом включення об'єктів у національні та міжнародні туристичні маршрути суттєво посилять просвітницьку діяльність.

Ключові слова: культурна спадщина, кризовий стан, державна стратегія, сучасна система збереження спадщини, стейкхолдери.

Постановка проблеми. Україна як молода незалежна держава переживає складний етап трансформації від пострадянського стану до входження у світову спільноту. Належне місце України у сучасному європейському культурному просторі багато в чому буде визначатися рівнем збереженості історичної пам'яті, національних традицій, культурної спадщини, яка є духовним, культурним, економічним і соціальним капіталом величезної цінності. Спадщина несе в собі цивілізаційні етнічні коди, в ній сконцентровані властивості, притаманні народу — світоглядні ідеали, морально-етичні, культурні, ментальні особливості свідомості й поведінки, на яких ґрунтується матеріальна і духовна спільність, що відтворюється у спадкоємності поколінь.

Національна культурна спадщина — це сукупність об'єктів та явищ культури, успадкованих від попередніх поколінь, які проживали на території України, і є визначальними для подальшого сталого розвитку держави. Найціннішою складовою спадщини є пам'ятка, що містить у собі найважливішу інформацію й потребує збереження у первинному вигляді. Кожне покоління, яке отри-

мало культурну спадщину від попередників, неодмінно має її зберегти та передати нащадкам у збагаченому й примноженому вигляді. Культурна спадщина є головною підставою для національної самоповаги і визнання світовою спільнотою. У постіндустріальну добу спадщина відіграє роль вагомого потенціалу містобудівного розвитку, і кожне історичне місто при визначенні напрямів руху у майбутнє має змогу спиратися на власні унікальні властивості.

Збереження спадщини має стати важливою складовою державної ідеології та політики. Будь-які втрати спадщини непоправні, незворотні й неминуче віддзеркалюються на всіх сферах життя нинішнього і майбутніх поколінь, призводять до розривів історичної пам'яті, до втрати суспільством опори, орієнтирів розвитку. Компенсація втрат неможлива ні шляхом розвою сучасної культури, ні створенням нових творів.

У контексті неупередженого погляду на історичні процеси та події надважливим є переосмислення минулого, вивчення «білих плям» історії. У сучасних процесах формування національної самоідентифікації, поглибленого вивчення історичних взаємозв'язків України з іншими

державами, її впливів на світовий і, зокрема, європейський простір, збереження культурної спадщини набуває важливого стратегічного значення.

На законодавчому рівні ставлення до культурної спадщини регулюється Конституцією України, законами України «Про культуру», «Про охорону культурної спадщини», низкою міжнародних конвенцій про охорону спадщини, ратифікованих Україною. Серед них — Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства, Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини та інші. У ст. 54 Конституції України зазначено, що «культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [1]. У Законі України «Про культуру» у ст. 3 серед основних засад державної політики у сфері культури визначено «захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури» [2]. Правові, організаційні, економічні та соціальні відносини у сфері охорони культурної спадщини регулюються Законом України «Про охорону культурної спадщини», в якому в ст. 1 дано визначення основних термінів, таких як «об'єкт культурної спадщини»¹, «нерухомий об'єкт культурної спадщини»², «рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини»³, «пам'ятка культурної спадщини»⁴ тощо [3].

Однак чому на такому законодавчому тлі стан збереження культурної спадщини в Україні зараз є критичним й погіршується з кожним днем? Попри задекларовані державні гарантії щодо її збереження спадщина опинилася під ризиком суцільного руйнування.

¹ *Об'єкт культурної спадщини* — визначне місце, споруда (вигляд), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

² *Нерухомий об'єкт культурної спадщини* — об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності.

³ *Рухомі предмети*, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини, — елементи, групи елементів об'єкта культурної спадщини, що можуть бути відокремлені від нього, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення яких призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта.

⁴ *Пам'ятка культурної спадщини* (далі — пам'ятка) — об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (не включення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

За останні роки в деяких регіонах України в результаті знесення та перебудов втрачено більше історичних об'єктів, аніж у роки Другої світової війни. За даними Центру пам'ятокознавства НАН України й Українського товариства охорони пам'яток держава щорічно втрачає майже 500 пам'яток археології, в аварійному стані — кожна десята пам'ятка архітектури [6]. Чому не працюють державні важелі управління охороною культурної спадщини?

Витоки основних проблем слід розглядати у контексті аналізу пам'яткоохоронної системи, яка залишилася у спадок від радянської доби. В її складі за наявності державного фінансування діяли науково-дослідні інститути, лабораторії, майстерні, відбувалися робочі процеси дослідження, проектування, консервації, реставрації тощо. У радянський період сфера охорони пам'яток в Українській РСР була розподілена між двома республіканськими відомствами: Державним комітетом з питань будівництва та архітектури (Держбуд) та Міністерством культури (Мінкульт). Держбуд здійснював діяльність, пов'язану з охороною, реставрацією пам'яток архітектури, містобудування, районів історичної забудови, а Мінкульт опікувався всіма іншими видами пам'яток (історії, археології, мистецтва). Їхня діяльність визначалася законом Української РСР «Про охорону та використання пам'яток історії та культури» (1978).

Після здобуття незалежності нашої держави з метою врегулювання правових, організаційних та економічних відносин у нових соціально-політичних умовах було прийнято Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000), згідно з яким державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини. «Двовладдя» в управлінні діяльністю з охорони спадщини мало бути подолано визначеним центральним органом виконавчої влади (Мінкультури), якому з 2011 року були підпорядковані всі об'єкти культурної спадщини (історії, монументального мистецтва, архітектури, містобудування та садово-паркового мистецтва). Однак всі питання, що стосуються робіт з нерухомою спадщиною (реставрація, консервація, пристосування, музеєфікація тощо) залишилися у підпорядкуванні Міністерства регіонального розвитку (Мінрегіон, кол. Держбуд). З переданням матеріалів з одного відомства до іншого розпочався інформаційний хаос, збільшилися труднощі місцевих органів стосовно розробки облікових документів на пам'ятки архітектури, оскільки ця робота потребує спеціальних знань та вмінь.

У нових соціально-економічних умовах система охорони спадщини зіштовхнулася з низкою викликів й виявилася неготовою до них, оскільки залишилася на минулих засадах, а можливості проведення державним коштом необхідних заходів зі спадщиною значно скоротилися. Як наслідок — розпочався процес цілеспрямованої руйнації пам'яток архітектури та містобудування через фізичну зношеність об'єктів, стихійну урбанізацію, хаотичне нове будівництво в історичному середовищі, згубні реставрації, що призводять до втрати автентичності, масового

втручання в реставраційну галузь непрофесіоналів, вандалізму й інших агресивних дій. Незавершеність процесів реформування, безсистемність, орієнтація на зразки радянської доби без врахування нових суб'єктів, які з'явилися за роки незалежності держави, тільки сприяли пришвидшенню руйнівних процесів.

Наразі в Україні, попри наявність низки нормативно-правових актів щодо охорони культурної спадщини, нищівні процеси у вигляді стихійного втручання в історичне середовище набули особливих масштабів. Спадщина, що за законом перебуває під охороною держави, опинилася поза межами економічного життя. Держава не надала інвесторам економічних стимулів для дбайливого ставлення до наявних пам'яток або реконструкції історичного середовища, як це відбувається у розвинених країнах світу. В Україні інвестиції, що вкладаються в будівництво, працюють не на збереження, а на знищення пам'яток, оскільки побудувати новий об'єкт значно дешевше, ніж реставрувати історичний. Вже узвичаєною практикою стало ігнорування вимог будівельних і санітарних норм при проектуванні об'єктів нового будівництва в межах історичних центрів міст, знесення об'єктів культурної спадщини, протизаконне зведення будинків підвищеної поверховості на територіях і в зонах охорони пам'яток.

Формування нової цілісної системи збереження культурного надбання України з урахуванням всіх актуальних аспектів буття спадщини, з відповідним організаційним, правовим, фінансовим, технологічним забезпеченням так і не розпочалося. У підсумку система радянського зразка зруйнована, ліквідовано низку науково-дослідних та реставраційних інституцій, деякі окремі частини системи атомізувалися й працюють розпорошено, досягти налагодженої взаємодії між ними не вдається. Такий стан справ призвів до деструктивних процесів, які вкрай негативно позначаються на збереженості національної спадщини. Нині всі учасники процесу фіксують руйнівний стан системи та численні скорботні наслідки втрати культурного надбання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про критичний стан сучасної пам'ятоохоронної галузі в Україні свідчать численні публікації О. Олійник, О. Пламеницької, Л. Прибеги, О. Сердюк, О. Титової, Б. Черкеса та інших, в яких викладено особливості проблемної ситуації із різних аспектів. Серед оприлюднених праць, в яких здійснено аналіз стану культурної спадщини та запропоновано рекомендації щодо реформування містобудівної політики з пріоритетним ставленням до пам'яток культури, — проект Концепції національної політики щодо культурної спадщини в Україні (2014). Проект розроблено в рамках проекту «Регіональне співробітництво для розвитку культурної спадщини», фінансованого ЄС за програмою «Культура Східного партнерства» [5].

Європейським парламентом 2018 рік проголошено Роком культурної спадщини в Європі, впродовж якого в різних європейських країнах відбуваються події й здійснюються заходи, спрямовані на розширення доступу громадян до культурної спадщини, на їхнє залучення до збереження унікального культурного надбання.

В Україні 18 квітня 2018 року відбулися парламентські слухання на тему «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини України», в яких взяли участь багато діячів пам'яткоохоронної сфери. На слуханнях зазначалося, що нині на території України налічується понад 130 тисяч об'єктів культурної спадщини. Натомість до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (далі Реєстр) внесено лише 9 562 пам'ятки (у т. ч. 914 — національного, 8 648 — місцевого значення). Також в Україні є 65 історико-культурних заповідників (25 з яких належать до сфери управління Мінкультури, 38 — до комунальної власності) та майже 34 тисячі щойно виявлених об'єктів. Шість унікальних об'єктів культурної спадщини, що мають виняткову загальнолюдську цінність, включено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. А саме: Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська лавра (Київ, внесені у 1990); ансамбль історичного центру м. Львів (1998); транскордонний (10 країн) об'єкт «Дуга Струве» (геодезичні пункти Баранівка, Катеринівка, Старонекрасівка, Фельштин, 2007); резиденція митрополитів Буковини і Далмації (Чернівці, 2011); дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі (2013); античне місто-держава Херсонес Таврійський та його хора (2013).

Захист традиційного характеру середовища пам'яток, їхніх комплексів (ансамблів), історико-культурних заповідників та територій передбачає встановлення зон охорони пам'яток, охоронних зон, зон регулювання забудови, зон охоронюваного ландшафту, зон охорони археологічного культурного шару. Однак тільки 9% із 130 000 пам'яток мають затверджені охоронні зони. Для населених пунктів, внесених до Списку історичних населених місць України, у складі генерального плану обов'язково має бути історико-архітектурний опорний план. Однак станом на лютий 2018 із 401 історичного населеного місця лише 23% мають затверджений історико-архітектурний план. Внаслідок екстенсивної, нерегульованої, стихійної нової забудови в історичних зонах Україна втрачає своє культурне надбання.

На парламентських слуханнях обговорювалася низка проблем, серед яких «недостатність фінансування; недосконалість правового регулювання; відсутність інформаційної бази даних об'єктів культурної спадщини; відсутність режимів використання об'єктів культурної спадщини та територій, пов'язаних з ними; неефективність заходів контролю у сфері охорони культурної спадщини; низький рівень залучення органами державної влади та органами місцевого самоврядування громадських інституцій, які репрезентують охорону культурної спадщини; відсутність спеціалізованих органів охорони культурної спадщини на місцях; відсутність спеціальної професійної підготовки та недостатня кількість кваліфікованих кадрів у сфері охорони і збереження об'єктів культурної спадщини; нерозвиненість державно-приватного партнерства у сфері охорони культурного надбання» [4]. Також сформульовано нагальне завдання визначення державної політики реформування сфери охорони культурної спадщини з метою створення ефективної системи її збереження, на-

наладження послідовної та скоординованої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань, організацій та підприємців [4].

Своєрідним експрес-дослідженням сучасного стану збереження культурної спадщини виявилася стратегічна сесія Українського культурного фонду (УКФ)¹ «Культурна спадщина» (19 липня 2018 року за участю автора статті), яка виявила низку гострих проблем, що потребують невідкладного вирішення. Учасниками сесії — провідними діячами у сфері культурного надбання — було зафіксовано величезну потребу в постійній налагодженій комунікації всіх представників сфери.

Коло поставлених проблем виявилось достатньо широким. Перш за все, це — нагальна потреба у дієвій Державній програмі зі збереження національної культурної спадщини, в оновленні законодавства про культуру та охорону всіх видів культурної спадщини (матеріальної й нематеріальної, рухомої й нерухомої) з чітко визначеними правилами та процедурами, які б унеможлилювали появу або мінімізували появу корупційних ризиків. А також — ціле коло питань, що стосуються правових аспектів захисту культурної спадщини, дослідження, моніторингу стану пам'яток, інспекції, фінансового забезпечення (використання різних джерел фінансування: державних, приватних, системи преференцій для бізнесу тощо).

Особливо важливими у наш час стають налагодження діалогу культур, культурна дипломатія, професійний менеджмент, популяризація культурної спадщини. Необхідне розгортання широких медійних компаній з метою формування суспільної думки щодо важливості культурної спадщини у сучасному бутті людей. Кожне місто повинно мати належну містобудівну документацію з регламентацією всіх дій стосовно культурної спадщини. Особливої актуальності набуває завдання налагодження вертикальних та горизонтальних зв'язків між усіма дієвцями, співпраця державних органів із громадськими об'єднаннями, підприємцями, експертами тощо.

Значну увагу було приділено питанню застосування сучасних технологій у пам'яткоохоронній справі, а саме — створенню відкритої бази даних культурної спадщини України, ведення електронного Реєстру пам'яток. На часі — оцифрування всіх експонатів музеїв, переведення їх у 3D-моделі, створення ресурсів для віртуальної реальності з метою ознайомлення з ключовими експонатами або пам'ятками культури, архітектури України. А також — створення сайту, могутнього інформаційного ресурсу, віртуального музею нематеріальної культур-

ної спадщини, візії культурної спадщини, що залишилися на окупованих територіях.

Нові виклики постали в процесі децентралізації. Донедавна в низці областей ще діяли інспекції з питань охорони пам'яток, які надавали експертну підтримку управлінням культури. На жаль, більшість із них під час децентралізації було ліквідовано. Іншим різновидом експертних органів є науково-консультативні ради з питань охорони культурної спадщини. Попри наявні передумови для належної інституалізації експертного забезпечення досі бракує розуміння сутності відповідної діяльності та необхідності оформлення відповідних органів в окрему гілку публічних служб. Законодавство в частині пам'яткоохоронних процедур говорить здебільшого про адміністративні дозволи та погодження, і майже нічого — про попередні дослідження й експертизи. Таким чином, навіть визначення необхідності проведення досліджень ставиться в залежність від волі чиновників адміністративних органів.

Протягом 2000–2010-х років не відбувалося формування видатків з центрального та регіональних бюджетів на проведення системної наукової діяльності стосовно реставрації, консервації, реабілітації, музеєфікації нерухомої культурної спадщини. Відсутні атестація та сертифікація, реєстрування фахівців консерваторів-реставраторів, експертів, спеціалістів з оцінки об'єктів нерухомої культурної спадщини.

Ключовою проблемою у сфері охорони культурної спадщини є відсутність налагодженої взаємодії між усіма суб'єктами (органами охорони культурної спадщини, органами архітектури / містобудування, земельних відносин / землекористування та громадськими інституціями). При державному регулюванні при новому будівництві на територіях розміщення об'єктів культурної спадщини враховуються в першу чергу замовники об'єктів будівництва, а в подальшій роботі — проектні інституції та організації, які здійснюють будівельні процеси (генеральні підрядники та виконавці окремих будівельних робіт). Важливими та впливовими гравцями вважаються також органи центральної та місцевої влади в сфері охорони культурної спадщини. При цьому ніяк не враховуються нові суб'єкти, дотичні до сфери збереження культурної спадщини. Всупереч національним історико-культурним традиціям і найкращим зразкам європейського пам'яткоохоронного законодавства практично зведена на нівець роль громадських організацій. Залишаються неузгодженими питання, що мають визначати відносини між державою і релігійними конфесіями, які користуються культурними спорудами, що є об'єктами культурної спадщини.

Окрім економічних причин втрата пам'яток є також наслідком відсутності суспільної волі до їхнього збереження, втрати розуміння того, яку роль відіграють пам'ятки в сучасному житті, навіщо їх потрібно зберігати. Ситуація обумовлена втратою суспільством своєї культурної та історичної ідентичності, що й призводить до зникнення розуміння причетності спадщини до повсякденного буття громадян.

¹ Український культурний фонд — державна установа, створена у 2017 році на підставі відповідного Закону України від 23.03.2017 з метою сприяння розвитку національної культури та мистецтва в державі, забезпечення сприятливих умов для розвитку інтелектуального та духовного потенціалу особистості та суспільства, широкого доступу громадян до національного культурного надбання, підтримки культурного розмаїття та інтеграції української культури у світовий культурний простір. Діяльність фонду, згідно з чинним законодавством, спрямовується та координується Міністерством культури України.

Мета статті: обґрунтування необхідності перезавантаження системи охорони пам'яток та розробка засад створення сучасної дієвої системи збереження національного надбання України у контексті загальносвітових тенденцій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Дедалі відчутніші акції громадського протесту проти невиваженої забудови в історичних зонах, що призводить до втрати культурної спадщини України, переконливо свідчать про те, що чинна пам'яткоохоронна система в Україні не працює. Державні охоронні функції все більше і більше перебирає на себе громадськість, яка вимушена протестними акціями привертати увагу можновладців до локальних проблемних ситуацій, в яких відбувається втрата культурного надбання.

Резонансною подією 2018 року, що вийшла за межі Києва, став громадський супротив проти зведення чергового торговельно-розважального центру на місці знайдених на Поштової площі вагомих артефактів, які отримали статус пам'ятки археології національного значення «Ділянка прибережного міського кварталу середньовічного Києва». Інвестор бажає завершити будівництво торговельно-розважального центру, а громада міста вимагає створити на місці всесвітньо важливих знахідок музею. Поштова площа стала гарячою точкою на мапі не тільки Києва, а й України, лакмусовим папірцем, який виявив болючі проблеми сучасного стану пам'яток і, зокрема, пам'яток археології, які в нашій державі недостатньо досліджують, не консервують, не соціалізують, не перетворюють на об'єкти показу.

Загрозлива кількість зниклих об'єктів спадщини переконливо свідчить про нагальну потребу у створенні сучасної, дієвої системи збереження культурного надбання в Україні. На яких засадах можливе розгортання робіт зі створення такої системи?

Перш за все треба визнати, що збереження культурної спадщини, невід'ємною складовою якої є нерухома (архітектурна, містобудівна і археологічна), є питанням збереження державної автентичності, питанням національної безпеки України. Подальше існування, самозбереження і розвиток України залежать від здійснення цілеспрямованої державної політики (стратегії) збереження національної культурної спадщини. Знищення історичної пам'яті народу є головною передумовою його асиміляції, моральної та духовної деградації.

По-друге, вихід із кризи і створення умов для сталого розвитку районів історичної забудови можливий шляхом розробки й реалізації Національної стратегії збереження культурної спадщини України, в якій визначаються основні пріоритети, цільові настанови, керівні принципи, критерії й напрями збереження спадщини як головного ресурсу сталого розвитку українських міст. Передбачаються шляхи вирішення проблем реставрації, реконструкції, регенерації й використання об'єктів нерухокої культурної спадщини, а також нового будівництва в історичних районах. Стратегія має забезпечувати смислові, правові і процедурні аспекти збереження і використання територій історичної забудови.

Завдання збереження об'єктів культурної спадщини повинно стати ключовим елементом стратегії міського оновлення й вирішуватися всіма структурами, які відають питаннями містобудування і архітектури, економіки, промислового розвитку, екології, транспорту, благоустрою, майнового комплексу, житлово-комунального господарства, юридичних служб. Рішення, які приймають виконавчі органи в усіх сферах міського розвитку, мають бути ухвалені з урахуванням необхідності збереження культурної спадщини.

Сучасні засади мають передбачати активну участь суспільства, у тому числі міських громад, у збереженні культурної спадщини, її інтеграцію в соціальне та економічне життя міст, надання об'єктам спадщини нових функцій, корисних для містян. Нова стратегія має будуватися на основі збалансованих відносин між вимогами громадськості, економічної діяльності і збереження історичного середовища на засадах загальної відповідальності.

Правовою основою розробки та реалізації стратегії є Конституція України, інші нормативно-правові акти України та міжнародні угоди, ратифіковані Верховною Радою України, які в сукупності визначають засади політики держави у сфері культурної спадщини.

По-третє, вдосконалення чинної системи, що залишилася у спадок від радянської доби, не призведе до покращення, а тільки посилить розбіжності та проблемні ситуації. Тому слід ґрунтуватися на принципі правової гільйотини і починати створення сучасної системи з «чистого аркуша». І вже потім звертатися до інституцій, організацій та інших форм, які вже діють, якщо їх можливо задіяти в складі нової системи.

Створення сучасної системи можливе на засадах сферного підходу, тобто з урахуванням всіх процесів, які становлять суть діяльності зі збереження культурної спадщини (управління, дослідження, проектування, виробництво, освіта). Необхідно чітко визначення всіх суб'єктів, дотичних до пам'яткоохоронної сфери, та регулювання їхньої взаємодії й співпраці на правових засадах.

Розбудова нової системи означає здійснення зложеної роботи, як мінімум, на п'яти площинах (організаційна (управління), процесуальна, законодавча, фінансова, технологічна), на кожній з яких віддзеркалюються й узгоджуються всі аспекти інших.

По-четверте, оскільки збереження культурної спадщини є питанням національної безпеки України, на державному рівні ця провідна засада має реалізовуватися новою організаційною структурою з прямим підпорядкуванням Кабінету міністрів. Управління цією діяльністю слід зосередити в окремо виділеному центральному органі, якому підпорядковуються органи територіального управління. Об'єктом управління мають стати відносини між всіма дієвими стосовно об'єктів культурної спадщини. В ядрі відносин — безпосередньо об'єкти культурної спадщини та їхні власники (управителі), які мають дотримуватися вимог, визначених на законодавчому рівні. Всі аспекти цих відносин, зміст робіт з об'єктами, які дозволяються чи забороняються, необхідно зафіксувати в охоронних договорах.

Центральний орган має здійснювати складну управлінську діяльність, якою охоплюється розробка та реалізація Державної стратегії, ведення Реєстру національної культурної спадщини, забезпечення територіального нагляду та контролю за станом об'єктів, діяльність спеціальних інститутів, в яких здійснюються методологічні, науково-дослідницькі, проектні роботи.

Усі об'єкти культурної спадщини (рухомі й нерухомі, матеріальні й нематеріальні) мають бути зосереджені у загальнонаціональному Реєстрі культурного надбання України. Методологія, методики підходу до об'єктів відрізняються, але всі вони повинні фіксуватися в єдиному електронному Реєстрі, в який постійно вноситься вся інформація стосовно кожного об'єкта. Реєстр має бути єдиною державною інформаційною системою, яка забезпечує накопичення, обробку, облік та фіксацію перебігу дій з кожним об'єктом культурної спадщини. Реєстр має автоматично взаємодіяти з іншими галузевими електронними реєстрами, кадастрами тощо, які стосуються правочинів, пов'язаних із правом власності, будівництва, бюджетного фінансування та фіскальними процедурами. Важливим механізмом координації, взаємодії та контролю є впровадження єдиного державного реєстру спеціалістів, установ та організацій, що виконують науково-дослідні, науково-проектні, експертні та виробничі роботи на об'єктах нерухомої культурної спадщини.

Ведення електронного Реєстру, відкритого у доступі, стає осовим процесом, навколо якого розгортаються інші, пов'язані зі здійсненням робіт зі збереження об'єктів культурної спадщини.

Серед таких процесів — розробка методології та методик, проведення досліджень, здійснення обстежень, проектування, експертизи, реставрації, консервації, музеєфікації, пристосування, реабілітації, ремонту тощо. Перебіг всіх подій — від прийняття відповідних рішень до здійснення визначених робіт стосовно кожного об'єкта — має бути віддзеркалено в Реєстрі, вільний доступ до інформації в якому має бути доступний кожному охочому.

Нерухому культурну спадщину можна представити у вигляді шарів з різних видів об'єктів, які зростають один над одним, а саме: шари археології, окремих пам'яток архітектури, їхніх ансамблів, історичного середовища, культурного ландшафту. Цей перелік не є сталим, він завжди є результатом складних наукових дискусій у середовищі фахівців, в яких формується ставлення до культурного надбання, здійснюється переосмислення критеріїв оцінювання тощо. З'являються нові уявлення про те, що треба зберігати, на чому необхідно акцентувати увагу. Все це — складні наукові й методологічні питання, які мають обговорюватися на відповідних комунікативних майданчиках. Цей процес має відбуватися постійно, оскільки є засадничим для всіх нижчих рівнів, де відбуваються ті чи інші дії з об'єктами культурної спадщини.

Після здобуття державної незалежності України у пам'ятоохоронній галузі принципово змінився склад суб'єктів. Якщо в радянський час головними суб'єктом бу-

ла держава у вигляді державних органів охорони з низкою професійних інституцій, фахівці яких на планових засадах здійснювали роботи над пам'ятками, то за ринкових умов ситуація в Україні змінилася. Коло суб'єктів у цій сфері досить широке: державні та регіональні органи охорони, органи місцевого самоврядування, меценати, професіонали різних галузей, експерти, підприємці, краєзнавці, туристи, митці, громадяни (містяни) та їхні громадські об'єднання, власники об'єктів (державні, комунальні, приватні), орендарі, управителі.

Усі стейкхолдери мають різні позиції, відмінні між собою системи цінностей, суперечливі інтереси. Тому організація взаємодії суб'єктів має бути запорукою формування ефективної моделі співпраці держави, бізнесу та суспільства з максимальним використанням юридичних норм прямої дії з метою запобігання корупційним тенденціям. Необхідне опрацювання системи заходів, реалізація яких дозволить зробити збереження об'єктів спадщини вигідним для власників, орендарів та інвесторів (особливий податковий режим, бюджетні субсидії для компенсації частини витрат на реставрацію об'єктів тощо). Принципово важливу роль у новій системі має відігравати новий суб'єкт — страхувальник (страхові компанії). Страхування об'єктів культурної спадщини зміцнить дію охоронних договорів, які складаються між власниками та державним органом збереження культурної спадщини. Система збереження має бути орієнтована на налагодження процесів їхньої взаємодії, на досягнення балансу інтересів за умов дотримання вимог законодавства України.

Навіть щонайкращі нормативно-правові акти та будь-яке економічне стимулювання виявляться нерезультативними, якщо активно не впроваджувати заходів із відновлення культурної та історичної пам'яті суспільства шляхом підготовки професійних кадрів, підвищення їхньої кваліфікації, введення проблематики культурної спадщини у зміст професійної освіти архітекторів, урбаністів, дизайнерів.

Окремим дуже важливим напрямом, що потребує значних зусиль, є просвіта широких кіл громадян, підвищення рівня обізнаності стосовно значення культурного надбання у суспільному бутті засобами соціального пропагування, методами запровадження системи краєзнавчих програм на всіх освітянських рівнях: від сім'ї, школи, громадських об'єднань до засобів масової інформації. Просвітницький напрям значно підсилуватиметься покращенням туристичної привабливості, включенням об'єктів культурної спадщини України до національних та міжнародних туристичних маршрутів.

Суттєву роль мають відігравати інститути громадянського суспільства, зокрема, під час здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади у цій сфері. Активна діяльність громадянського суспільства сприятиме зміцненню гарантій додержання законності, адекватності системи збереження нерухомої культурної спадщини загрозам національним інтересам та економічному потенціалу міста і держави. Громадський контроль має здійснюватися на принципах верховенства

права, неухильного додержання вимог законодавства; чіткого розмежування функцій і повноважень органів державної і міської влади, громадських інституцій; відкритості інформації про діяльність всіх суб'єктів; відповідальності посадових осіб за своєчасність, повноту і достовірність інформації, що надається, та за належне реагування на звернення громадян, виступи у засобах масової інформації тощо.

Механізми громадського контролю охоплюють широкі коло завдань, серед яких: залучення громадськості до обговорення проблем збереження культурної спадщини під час опрацювання відповідних державних рішень; проведення громадської експертизи проектів нормативно-правових актів, концепцій і програм та врахування її висновків; створення незалежних експертних рад за участю фахівців, які діють на громадських засадах.

Висновки. Створення нової сучасної системи збереження культурної спадщини в Україні означатиме реалізацію довгоочікуваного переходу від ідеології охорони до ідеології збереження спадщини. Збереження означає ощадливе, виважене управління історичними ресурсами, їхнє застосування у соціокультурних динамічних процесах життя сучасного суспільства, де охорона є невід'ємною складовою багатшарового процесу збереження культурної спадщини. Перехід від ідеології охорони до ідеології збереження вимагає проведення теоретико-понятійних розвідок. Подальшого опрацювання й уточнення потребує низка термінів та понять (культурна спадщина, культурне надбання, культурний ландшафт, культурний капітал тощо).

Окремими напрямками подальших розробок є опрацювання структури центрального органу зі збереження культурної спадщини, структури державного реєстру культурної спадщини та послідовності його ведення, починаючи з моменту виявлення об'єкта й ініціювання його подання до занесення до реєстру.

Література

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.08.2018).
2. Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 15.08.2018).
3. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року № 1805-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 15.08.2018).
4. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні». Київ, квітень 2018. URL: <http://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/31998.pdf> (дата звернення: 15.08.2018).
5. Концепція національної політики щодо культурної спадщини в Україні (Проект) / Під ред. О.П. Олійник. Київ: Архитектура и престиж, Середняк Т.К., 2014. 134 с.
6. Титова О.М. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України // Праці Центру пам'яткознавства, 2009. Вип. 16. С. 5–10.

Особливої уваги потребує унормування робіт з об'єктами нерухомої спадщини (архітектури та містобудування), які пов'язані із землею та складними, дотичними до них, будівельними процесами.

Окремого розгляду й вивчення вимагає питання фінансування нової системи збереження культурного надбання, що може складатися з центрального бюджетного фінансування, міжнародних грантів, благодійних коштів, спеціальних зборів (приміром, від туризму), штрафів за порушення пам'яткоохоронного законодавства тощо.

Опрацьовані засади нової системи збереження культурної спадщини повинні бути забезпечені відповідними законодавчими змінами (закони, норми, порядки, підзаконні акти) з обов'язковою імплементацією вимог та зобов'язань міжнародних документів, ратифікованих та підписаних Україною в цій царині.

Сфера збереження культурної спадщини має свою специфіку і потребує регулювання насамперед актами спеціального законодавства. Разом з тим вимоги законодавства про культурну спадщину мають бути враховані в актах містобудівного, земельного, екологічного та інших галузей законодавства. Взаємоузгодження норм має відбуватися на засадах гармонізації, виходячи з необхідності забезпечення оптимального співіснування кількох різних систем законодавства, за якими визнається їхній самодостатній характер. Законодавство має забезпечувати не лише охорону об'єктів, що перебувають у державній та комунальній власності, а й містити специфічні норми щодо охорони та обмеження використання цінних у культурному сенсі об'єктів приватної власності.

Необхідні розробки та впровадження низки підзаконних актів стосовно процесів врегулювання взаємин усіх стейкхолдерів у сфері збереження культурної спадщини, зокрема, дотичних до нового будівництва в історичних зонах з огляду на пріоритетність імплементації стратегічно завдання збереження нерухомої культурної спадщини.

References

1. Konstytutsiya Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Zakon Ukrainy «Pro kul'turu» vid 14 grudnya 2010 roku # 2778-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.
3. Zakon Ukrainy «Pro oхoronu kul'turnoyi spadshhy'ny'» vid 8 chervnya 2000 roku # 1805-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.
4. Informacijno-analitychni materialy` do parlaments'ky'x sluxan` na temu: «Stan, problemy` ta perspekty'vy` oхoronuy` kul'turnoyi spadshhy'ny' v Ukraini». Ky' yiv, kviten` 2018. URL: <http://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/31998.pdf>.
5. Konceptiya nacional'noyi polity'ky` shhodo kul'turnoyi spadshhy'ny' v Ukraini (Proekt) / Pid red. O.P. Olijny'k. Ky' yiv: Arxy' tektura y` presty' zh, Serednyak T.K., 2014. 134 s.
6. Ty`tova O.M. Deyaki aktual'ni py`tannya zberzhennya kul'turnoyi spadshhy'ny' Ukrainy' // Praci Centru pamyatkoznavstva, 2009. Vy`p. 16. S. 5–10.

Кондель-Перминова Н.

Культурное наследие Украины: Перегрузка системы сохранения

Аннотация. Проанализировано нынешнее критическое состояние системы охраны культурного наследия в Украине, которая осталась в наследство от советской эпохи без принципиальных изменений. Зафиксировано, что в результате деструктивных процессов Украина теряет многочисленные объекты культурного наследия, особенно во время экстенсивной, стихийной новой застройки в исторических зонах. Обоснована необходимость перегрузки системы охраны культурного наследия путем создания современной эффективной системы сохранения национального достояния Украины в контексте общемировых тенденций. Предложены основные принципы развития новой системы с учетом взаимосогласованных организационных, процессуальных, законодательных, финансовых, технологических аспектов. Отмечается важность взаимодействия государственных, общественных и частных структур, обеспеченных законодательством, гибкой налоговой политикой, приемами и способами организации деятельности по сохранению наследия на основе экономического регулирования.

Новая система должна быть ориентирована на налаживание процессов взаимодействия между всеми стейкхолдерами, которые имеют разные позиции, системы ценностей, противоречивые интересы, на достижение баланса интересов при условии соблюдения требований законодательства Украины. Подчеркивается актуальность подготовки профессиональных кадров и повышение их квалификации, просветительство широких кругов граждан, повышение уровня осведомленности общества относительно значения культурного наследия в общественном бытии. Повышение туристической привлекательности культурного наследия Украины путем включения объектов в национальные и международные туристические маршруты существенно усилит просветительскую деятельность.

Ключевые слова: культурное наследие, кризисное состояние, государственная стратегия, современная система сохранения наследия, стейкхолдеры.

Kondel-Perminova N.

Cultural Heritage of Ukraine: Reloading of Conservation System

Abstract. Dangerously critical current state of cultural heritage protection system in Ukraine, which have remained since the Soviet era without fundamental changes, has been analyzed in the article. It is emphasized that Ukraine loses numerous objects of cultural heritage, especially during extensive, spontaneous development in historic zones as a result of destructive processes. The author substantiates the necessity of reloading cultural heritage protection system by creating a modern effective system of preserving the national heritage of Ukraine in the context of global trends. The main development principles of the new system with consideration of mutually agreed organizational, procedural, legislative, financial, technological aspects are offered. The importance of cooperation between governmental, public and private structures, provided with legislation, flexible tax policy, producing organizing activities methods to preserve the property on the basis of economic regulation has been underlined.

The new system should be focused on establishing interaction between all stakeholders, which have different positions, values, conflicting interests, to achieve a balance in the conditions of Ukrainian legislation reorganization. The author emphasizes the importance of professional training and improvement of practical qualifications, civil education, raising the level of citizens' awareness of importance of cultural heritage in social life. Increasing the tourist attractiveness of Ukraine's cultural heritage by including objects in national and international tourist routes will significantly enhance educational activities.

Keywords: cultural heritage, crisis state, state strategy, modern system of cultural heritage protection, stakeholders.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2018